

De laatste Loevesteiner. Liberalisme en nationalisme bij Pieter Geyl (1887-1966)*

I.J.H. WORST

In zijn preoccupaties en opinies, in zijn veronderstellingen en vooroordelen kan Geyl gekarakteriseerd worden als een late representant van de negentiende-eeuwse liberale politieke cultuur. Geyl en de negentiende-eeuwse liberale historici zagen de politiek en de geschiedenis als complementair. In de negentiende eeuw was de geschiedenis de wetenschap geworden die de ontwikkeling van staat en maatschappij als onderwerp had en die de politiek voorzag van feiten en ervaringen¹. Een historische ontwikkeling, zo geloofde men, was een natuurlijke en geleidelijke ontwikkeling². Er was groei en overgang van het ene stadium in het andere, er was continuïteit. Het verklaren van het in het verleden gebeurde bood tegelijkertijd inzicht in de eigen tijd. Onze meest bekende negentiende-eeuwse historicus Fruin zag in de geschiedenis een 'leermeesteres des levens'. Hij vond het de taak van de historicus '... overal het goede en het kwade op te merken en met billijkheid te erkennen'³. Uiteraard diende het goede tot navolging te inspireren en het kwade ter afschrikking. Even vanzelfsprekend was het kenmerkend dat de liberale historicus feilloos het goede van het kwade wist te onderscheiden. In feite was dan ook een dergelijke geschiedschrijving niet mogelijk zonder

* De schrijver dankt prof. dr. E.H. Kossmann voor zijn opmerkingen. Onlangs heeft P. van Hees het leven en werk van Geyl beschreven in: A.H. Huussen jr., E.H. Kossmann, H. Renner, ed., *Historici van de twintigste eeuw* (Utrecht, Antwerpen, 1981) 144-162. Verder van belang zijn: L.J. Rogier, 'Herdenking van P. Geyl' in: L.J. Rogier, *Herdenken en herzien* (Bilthoven, 1974); J.C. Boogman, 'Pieter Geyl (1887-1966)', *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden*, XXI (1966-1967) 269-277; H.W. von der Dunk, 'Pieter Catharinus Arie Geyl', *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden* (1971-1972) 123-135. Intussen zijn vele brieven van Geyl uitgegeven: P. van Hees, A.W. Willemsen, ed., *Geyl en Vlaanderen. Brieven en notities uit het archief van prof. dr. P. Geyl* (3 dln.; Antwerpen, 1973-1975); P. van Hees, G. Puchinger, ed., *Briefwisseling Gerretson-Geyl* (5 dln.; Baarn, 1979-1981). Zie verder P. van Hees, *Bibliografie van P. Geyl* (Groningen, 1972).

1. Zie over het historisch staatsrecht: E.H. Kossmann, *De Lage Landen 1780-1940* (Amsterdam, 1976) 188 vlg.

2. Fruin bijvoorbeeld schreef over de 'natuurlijken en historischen gang van zaken' in: Robert Fruin, *Verspreide Geschriften* (10 dln.; 's-Gravenhage, 1900-1905) IX, 350.

3. R. Fruin, 'Over de geschiedenis als leermeesteres des levens' in: Fruin, *Verspreide Geschriften*, IX, 319, zie ook 316-317.

een objectiviteitspretentie. Immers, de resultaten van deze pragmatische geschiedschrijving moeten naast overtuigingskracht een zekere algemene geldigheid bezitten. Verschillende historici, in gelijke mate objectief, zouden over historische problemen tot eensluidende conclusies moeten komen. De historische methode bestond er dan uit de feiten te verzamelen en voor zich te laten spreken. De negentiende-eeuwse liberale historicus wist zich niet alleen objectiever, maar ook nuchterder, realistischer en kritischer dan zijn niet liberale collega.

Geyl karakteriseerde zijn artikelen zelf eens als afwisselend 'beschrijvend en verklarend', 'opwekkend, vermanend, waarschuwend, protesterend'⁴. Het ging hem, ook in zijn historische werk, om het beïnvloeden van de publieke opinie en het politieke handelen. De historicus kon, naar Geyls opvatting, de politiek van dienst zijn. Met overtuiging heeft hij telkens weer gepleit voor een op de juiste manier gebruiken van het 'werktuig der geschiedenis'; hij zag in de studie van het verleden '...een sleutel tot het leven'⁵. Dit alles suggereert op zijn minst enige verwantschap tussen Geyls opvattingen over de relatie tussen de politiek en de geschiedenis en het negentiende-eeuwse liberale pragmatisme. Toch is dit enigszins verrassend. Huizinga, in het voetspoor van het Duitse historische denken, was tot ideeën gekomen die de politieke relevantie van de studie van het verleden discutabel maakten. De objectiviteitspretentie werd opgegeven, er was niet zo iets als dé geschiedenis of hét verleden⁶. Nu kwam het accent te liggen op de historicus, die zijn subjectieve selectie uit het verleden presenteerde als antwoord op zijn subjectieve vragen. De taak van de historicus was dan niet zozeer het verklaren, als wel het verstaan en het begrijpen van het verleden. Historische kennis kon nooit de zekerheid bereiken die de natuurwet gaf, evidentie was het hoogst bereikbare⁷.

Natuurlijk kende Geyl de theoretische geschriften van Huizinga⁸. Het is zelfs waarschijnlijk dat, waar hij er blijk van geeft de moderne geschiedfilosofische opvattingen aan te hangen, Huizinga's invloed bepalend is geweest. Ook Geyl benadrukte van tijd tot tijd de principiële onzekerheid van historische kennis. Ook hij verklaarde dat elke historische interpretatie niet meer dan een benaderen van de historische waarheid was en hij erkende dat elke interpretatie eens door een andere vervangen zou worden. Hij zei zich te realiseren dat de historicus gewa-

4. P. Geyl, *Noord en Zuid* (Utrecht, Antwerpen, 1960) 10.

5. *Geyl en Vlaanderen*, III, 14; P. Geyl, *Studies en strijdschriften* (Groningen, 1958) 493, zie ook 494. Zie verder Geyl, *Noord en Zuid*, 14.

6. Zie J. Huizinga, 'De wetenschap der geschiedenis' in: *Verzamelde Werken* (9 dln.; Haarlem, 1948-1953) VU, 104-164.

7. Zie J. Huizinga, 'Het aesthetisch bestanddeel van geschiedkundige voorstellingen' in: *Verzamelde Werken*, VII, 14-15; Huizinga, 'De wetenschap der geschiedenis', 149.

8. P. Geyl, Recensie van *De wetenschap der geschiedenis door J. Huizinga*, *Nederlandsche Historiebladen*, I (1938) 145-148.

pend met een voorstelling of een beeld - dit begrip is zeker wel van Huizinga overgenomen - een keuze deed uit datgene wat in het verleden gebeurd was⁹. In Geyls definitie van de geschiedenis als een 'discussie zonder eind', zijn al deze elementen min of meer aanwezig¹⁰. Natuurlijk werd bij Geyl de discussie al snel een polemiek. Meer dan iets anders heeft hij dan ook de polemische waarde van deze theoretische ideeën beseft. Het is niet moeilijk in te zien hoe een rivaliserende historische interpretatie met deze relativiserende argumenten aangevallen kon worden.

Geyl erkende natuurlijk dat politieke opvattingen het resultaat van het historisch onderzoek beïnvloeden. Maar, zo redeneerde hij, door zich dit te realiseren, door dit ronduit te erkennen was het mogelijk een te grove vertekening te voorkomen¹¹. Door het toepassen van de historische methode en door het zonder restricties uitoefenen van historische kritiek was het mogelijk te vermijden dat de geschiedenis opgeofferd werd aan de politiek of welke andere a priori opvatting dan ook. Zijn Grootnederlandse visie was, zo suggereerde Geyl, het resultaat van een min of meer onbevangen kijk op het gemeenschappelijke verleden van Nederland en het Nederlandstalige deel van België. Zijn vertrekpunt was een vage conceptie, een vermoeden van samenhang geweest. Tijdens zijn 'ontdekkingstocht', tijdens zijn 'zoeken' en uiteindelijk in zijn 'vinden', had deze conceptie vaste vorm gekregen¹². Geyl zag in deze methode het middel om zijn '... objectiviteit tegenover de feiten' te handhaven; want hoe ijverig, hij ook Grootnederlander was, de feiten waren 'heilig'¹³.

Opmerkelijk genoeg heeft Geyl zich hiermee bijna ongemerkt gedistantieerd van de opvatting dat subjectiviteit inherent is aan het proces van historische reconstructie. Leek hij aanvankelijk de historicus te zien als iemand die zijn subjectieve keuze uit een oneindig geschakeerd verleden aan zijn lezers als geschiedenis presenteerde, nu onderscheidde hij tussen objectieve feiten en een subjectieve historische interpretatie¹⁴. In feite was Geyl dan ook niet de relativist die hij soms voorwendde te zijn. Zijn Grootnederlandse visie was niet slechts één standpunt te midden van alternatieve interpretaties. Het was, in zijn ogen, een visie die een beroep deed op niets minder dan de objectieve historische waarheid¹⁵.

De zelfverzekerdheid waarmee Geyl telkens weer polemiseerde, kan zeker voor

9. P. Geyl, *Gebruik en misbruik der geschiedenis* (Groningen, 1956) 59-60; P. Geyl, *Napoleon. Voor en tegen in de Franse geschiedschrijving* (Utrecht, 1946) 3-5; P. Geyl, *Geschiedenis als medespeler* (Utrecht, Antwerpen, 1958) 9; P. Geyl, *Tochten en toernooien* (Utrecht, 1950) 145.

10. Geyl, *Napoleon*, 5.

11. Geyl, *Noord en Zuid*, 9; P. Geyl, *De Groot-Nederlandsche gedachte II* (Antwerpen, 1930) 10.

12. P. Geyl, *De Groot-Nederlandsche gedachte I* (Haarlem, 1925) 5. Geyl, *Gedachte II*, voorrede.

13. Geyl, *Noord en Zuid*, 9; Geyl, *Gedachte II*, 133.

14. Geyl, *Napoleon*, 3-4; Geyl, *Gebruik en misbruik*, 53.

15. Geyl, *Gedachte II*, 170.

een deel toegeschreven worden aan het feit dat hij zich objectiever wist dan zijn tegenstanders. Aan één van die tegenstanders, het was zijn vriend Gerretson, schreef hij '... ik geloof inderdaad dat ik meer deel heb aan historische objectiviteit dan jij'¹⁶. Op scherpe toon veroordeelde hij zulke uiteenlopende figuren als Groen van Prinsterer en Macaulay als 'subjectivisten'; Carlyle beschuldigde hij van 'subjectivisme of egotisme'¹⁷. In zijn kruistocht tegen de ondergangsprofeten na 1945 verweet hij hun een 'subjectieve reactie op maatschappelijke toestanden' en erger nog een 'subjectieve geestesgesteldheid'¹⁸. Gerretson, maar hij niet alleen, behoorde tot het slag historici die door hun intellectuele constitutie ongeschikt waren objectief te oordelen¹⁹. Dit waren volgens Geyl de aanhangers van een partijstandpunt, de dogmatici en gelovigen, die er naar streefden hun ervaringen te verwoorden in een voor kritiek of tegenspraak onaantastbaar systeem. Deze intellectuele houding stond lijnrecht tegenover wat Geyl noemde de 'liberale geestesgesteldheid'²⁰. Dit nu was een formule die één van de wezenlijke trekken van het negentiende-eeuwse liberale zelfportret bevestigt. De ware liberaal zag zich als onpartijdig; hij signaleerde het gelijk waar hij het zag, ongeacht bij welke politieke richting of partij; hij was tolerant, nuchter en realistisch²¹. Tocqueville was voor Geyl die ware liberaal, niet gebonden aan een partij of een intellectueel systeem, wel wijs en scherpzinnig, de auteur van een 'geheel onromantisch nuchter boek'²². Het lijkt dan ook niet onwaarschijnlijk dat Geyl zich heeft laten inspireren door dit liberale ideaal van onpartijdigheid, nuchterheid en realisme.

Laten we in het voorgaande niets meer en niets minder zien dan een aanwijzing dat Geyl in zijn intellectuele ambities en in zijn poging de politiek en de geschiedenis op een zinvolle wijze te verbinden, een negentiende-eeuwse traditie voortzette. Misschien gaat het wat te ver een historicus te beoordelen op grond van door zijn gehele werk verspreide opmerkingen en gedachten. In ieder geval is een oordeel incompleet zo lang niet een poging gedaan wordt Geyls historische werk te karakteriseren. Welnu, zijn met polemische scherpte geformuleerde visie op de

16. *Gerretson-Geyl*, V, 287.

17. P. Geyl, *Reacties* (Utrecht, 1952) 3; Geyl, *Medespeler*, 51.

18. Geyl, *Medespeler*, 195-196.

19. *Gerretson-Geyl*, V, 243.

20. P. Geyl, *Figuren en problemen* (2 dln.; Amsterdam, Antwerpen, 1964) II, 57. Zie ook P. Geyl, *Fransse Figuren* (Amsterdam, Antwerpen, 1959) 22, 24, 28, 30.

21. Fruin maakte een onderscheid tussen historici en dogmatici in *Verspreide Geschriften*, IX, 290. In de eerste versie van 'Over de geschiedenis als leermeesteres des levens' stelt Fruin liberaal tegenover partijdig: *Verspreide Geschriften* IX, 318. Zie ook R. Fruin, 'De onpartijdigheid van den geschiedenis' in: *Verspreide Geschriften*, IX, 286 vlg.

22. Geyl, *Medespeler*, 90.

Nederlandse geschiedenis kan gezien worden als een voortzetting van de Loevesteinse historiografische traditie. Met de Loevesteiners zag Geyl onze geschiedenis sinds de middeleeuwen verscheurd door het conflict tussen hen die streeden voor de monarchale eenheidsstaat en de voorstanders van een burgerlijk Statenbewind²³.

Geyl vond deze historiografie beheerst door een Oranje-legende, met name in het werk van de liberalen Fruin, Blok en Colenbrander. Met zijn *Willem IV en Engeland tot 1748* van 1924, zijn *Oranje en Stuart* van 1939, zijn studies over de zeventiende- en achttiende-eeuwse partijliteratuur en vele andere artikelen heeft hij de restanten van deze legende willen opruimen.²⁴ En al was Geyl meestal voorzichtig in zijn oordeel en al waren zijn kwalificaties nooit zonder enig voorbehoud, het is hoogst opmerkelijk te zien hoe zeer een historicus uit de twintigste eeuw zich met de zaak van de regenten heeft geïdentificeerd. In deze regenten zag hij eeuwenoude Nederlandse tradities als het ware belichaamd. Er was in onze geschiedenis niets meer 'kern-Nederlandsch' dan deze nuchtere, stugge en vastberaden burgerheren²⁵. Hun bewind was een nationaal bewind, zij handhaafden de oude privileges en zij vertegenwoordigden het grootste deel van de bevolking²⁶. Natuurlijk ontkende Geyl niet dat bij de regenten eigenbelang, het belang van de Hollandse handel meespeelde. Maar dat nam niet weg dat de politiek van de regenten een in wezen liberale politiek van gematigdheid en tolerantie was.

Geyl was van oordeel dat het politieke handelen van de regenten beheerst werd door een politieke ideologie. Hij beschreef hen als een partij met een programma waarin vrijheid, tolerantie en nationaal belang de sleutelwoorden waren. De grote leiders van de regentenpartij, Johan van Oldenbarnevelt en Johan de Witt, waren naar zijn opvatting werkelijk nationale leiders. Zij dienden de gemeenschap in haar geheel, zij kwamen ook op voor het niet-calvinistische deel van de bevolking, zij verdedigden de geestelijke vrijheid tegenover de dreigende theocratie en de onafhankelijkheid van de staat tegen de dynastieke belangen van de stadhouders²⁷. Ongetwijfeld culmineerde deze liberale interpretatie van het regentenbewind in het portret dat Geyl in zijn *Oranje en Stuart* van De Witt

23. Over de Loevesteinse geschiedopvatting zie: J.W. Smit, *Fruin en de partijen tijdens de Republiek* (Groningen, 1958) 50 vlg.

24. Zie hierover: Geyl, *Studies en strijdschriften*, 184; P. Geyl, *Pennestrijd over staat en historie* (Groningen, 1971) 251 vlg.; *Gerretson-Geyl*, V, 248.

25. Geyl, *Gedachte I*, 146. Zie ook P. Geyl, *Geschiedenis van de Nederlandsche stam* (3 dln.; Amsterdam, 1930-1937) I, 600, II, 645.

26. Geyl, *Stam*, I, 616-617. Zie P. Geyl, 'De interpretatie der Deductie van 1587' in: *Studies en strijdschriften*, 52 vlg.

27. Over Oldenbarnevelt: Geyl, *Stam*, II, 68-69; Geyl, *Studies en strijdschriften*, 106-107. Over De Witt: P. Geyl, *Oranje en Stuart 1641-1672* (2e dr.; Zeist, Arnhem, 1963) 123, 124-125, 129, 219-220; Geyl, *Stam*, II, 443-445, 647.

schetst. De Witt krijgt in dit boek de statuur van een negentiende-eeuwse minister-president. Geyl zag in hem een 'bouwer van het staatsgevoel'; rustig en zelfverzekerd, koel en nuchter wist De Witt zich 'gedragen... door de levende ideeën van de tijd'²⁸. Hij vertegenwoordigde de nationale staat in zijn geheel. Partijdigheid was voor De Witt geen motief voor zijn handelen, een nuchter realisme en een objectieve afweging van factoren kenmerkten zijn politieke handelen.

Voor Geyl was het 'noodlot' van onze geschiedenis het feit dat de stedelijke burgerij in conflict kwam met het monarchale streven naar een eenheidsstaat²⁹. De Bourgondische hertogen, hun opvolgers de Habsburgers, maar ook de stadhouders uit het huis Oranje voerden een dynastieke politiek die in het nastreven van vorstelijk eigenbelang de Nederlandse belangen negeerde. In de zestiende eeuw ontstond het onvermijdelijke conflict tussen de zelfbewuste burgerij en de uitheemse monarchie³⁰. In de Tachtigjarige oorlog kwam de traditionele Nederlandse vrijheidszin in conflict met het vorstelijk centralisme dat de uit de middeleeuwen daterende rechten en privileges bedreigde. Naar Geyls opvatting vochten de opstandelingen voor een goede zaak omdat zij de continuïteit van de Nederlandse tradities wensten te handhaven³¹. Deze nationale strijd werd volgens Geyl op een fatale manier gecompliceerd door religieuze factoren. Het calvinistische drijven vervreemde vele katholieken van de goede zaak en het was er mede de oorzaak van dat Zuid-Nederland in Spaanse handen bleef³².

Geyl, de liberale agnosticus, veroordeelde in het calvinisme de intolerantie en het fanatisme. Dit calvinisme was voor hem niet veel meer dan een succesvolle anomalie in onze geschiedenis. Het stond buiten de veel oudere en bredere nationale traditie die liberaal en anti-confessioneel was en gedragen werd door de stedelijke burgerij³³. De bedreiging van deze nationale traditie nam ernstige vormen aan toen de Oranjes, in hun streven naar een vorstelijke positie, het calvinistische volk als bondgenoot kregen. In het conflict tussen de stadhouders en de regenten, met name de Hollandse regenten, koos Geyl bijna zonder voorbehoud voor de laatsten. Hij deed dit voor een deel op grond van nieuwe argumenten. In Engelse archieven had Geyl de contacten tussen de Oranjes en hun partijgenoten en de Engelse koningen bestudeerd. In hun dynastieke politiek zochten de stadhouders aanzien en prestige door familiebanden aan te gaan met het Engelse koningshuis.

28. Geyl, *Oranje en Stuart*, 220 en 219.

29. Geyl, *Stam*, I, 414.

30. Geyl, *Gedachte I*, 48; Geyl, *Stam*, I, 390-391, 413-414.

31. Geyl overschatte enigszins het traditionele karakter van de Opstand, zie: J.W. Smit, 'The Netherlands Revolution' in: G.A.M. Beekelaar, e.a., ed., *Vaderlands verleden in veelvoud* (Den Haag, 1975).

32. Geyl, *Stam*, II, 150.

33. Zie: Geyl, *Stam*, I, 622.; P. Geyl, *Kemproblemen van onze geschiedenis* (Utrecht, 1937) 4-6, 14.

Geyl zag hierin een noodlottige invloed op de partijverhoudingen in de Republiek³⁴. Het bestaan van een met de Engelse handelsconcurrent verbonden Oranjepartij was een ernstige beperking van de bewegingsvrijheid van de Republiek en een onmiskenbare verzwakking van haar internationale positie.

Het stond voor Geyl vast; de Republiek was in het eerste stadhouderloze tijdperk (1650-1672) op het toppunt van haar macht. Na de overwinning van de Oranjepartij in 1672 ging het geleidelijk bergafwaarts. Tijdens het bewind van Willem III werden de stedelijke regentencolleges willoze werktuigen van zijn politiek en verloren zij hun verantwoordelijkheidsgevoel en hun élan³⁵. De achttiende eeuw was een eeuw van verval en stagnatie. Pas tegen het einde van de achttiende eeuw zag Geyl tekenen van herstel geïnspireerd door liberale Loevesteinse tradities³⁶. De Patriotten keerden zich tegen het tot de draad versleten Oranjebewind. Hun programma was traditioneel en democratisch, het beoogde aanvankelijk vooral het herstel van de oude tradities van zelfbestuur, het wilde de invloed van de burgerij op het bestuur een institutionele vorm geven. Van deze hervormingen kwam vooralsnog niets terecht. Na 1795, in de Bataafse tijd, werden hervormende maatregelen genomen. Wat de Bataven tot stand hadden gebracht, zag Geyl als 'nationaal hervormingswerk... volgens nationale opvattingen...'³⁷. Tot last geworden tradities en restricties, instituties en gebruiken die hun betekenis hadden verloren, werden opgeruimd.

Geyl heeft onze geschiedenis geïnterpreteerd als een geleidelijke ontwikkeling van 'oernationale middeleeuwse tradities van zelfbestuur' naar een moderne democratische staat³⁸. Hij beschreef in de vaderlandse geschiedenis de ontwikkeling van een nationaal-liberale traditie, die niet zonder tegenstand en tegenslagen uiteindelijk in de liberaal-democratische staat een blijvende vorm had gekregen. Hij beschreef met andere woorden hoe in Vrancks *Deductie of Corte Vertooninge* uit 1587, in De Witts *Deductie* uit 1654, in de *Grondwettige Herstelling* van 1784 en uiteindelijk in Thorbeckes liberale grondwet van 1848 de Loevesteinse idealen van burgerlijk zelfbestuur en verlicht individualisme, van tolerantie en verdraag-

34. Geyl, *Oranje en Stuart*, 15-16, 30, 69, 340-341; Geyl, *Stam*, II, 186 vlg.; Geyl, *Studies en strijdschriften*, 178-179.

35. Geyl, *Stam*, II, 575-579, 648, 662, 669.

36. P. Geyl, *De Patriottenbeweging 1780-1787* (Amsterdam, 1947) 116. Zie ook: P. Geyl, *Geschiedenis van de Nederlandse stam* (6 dln.; Amsterdam, Antwerpen, 1961-1962) V, 1309; Geyl, *Studies en strijdschriften*, 395.

37. Geyl, *Studies en strijdschriften*, 295-296; zie ook 249-251 en 252-255, alsmede Geyl, *Stam*, VI, 1614, 1634-1635.

38. Zie: *Gerretson-Geyl*, V, 85; *Geyl en Vlaanderen*, III, 378; P. Geyl, 'Historische wortels van de Nederlandse democratie' in: J. van Gelderen, e.a., *Erfdeel en taak* (Amsterdam, 1940) 62; P. Geyl, 'De democratische traditie in onze geschiedenis (gehandhaafd tegen Gerretson)' in: *Nederlandse Figuren* (2 dln.; Amsterdam, Antwerpen, 1962) I, 49 vlg.

zaamheid zich hadden ontwikkeld. En zoals Potgieter en Bakhuizen van den Brink hun Loevesteinse idealen verdedigden tegen het calvinisme en orangisme van Groen van Prinsterer, zo verzette Geyl zich tegen het monarchisme en anti-liberalisme van Gerretson. Geyl verdedigde, waar dat nodig was, het beeld van Nederland als het prototype van de liberale staat, als een democratische, burgerlijke maatschappij met een bevolking die verdraagzaam, vrijheidslievend en gematigd was³⁹.

Het feit dat Geyl eigenlijk gedurende zijn hele leven liberaal is geweest, is niet altijd opgemerkt⁴⁰. Wat eerder opviel was zijn nationalisme en het was juist de interpretatie van dit nationalisme die de waardering van Geyl als liberaal heeft gecompliceerd. Dit was zeker niet toevallig of onbegrijpelijk. Want zonder twijfel was er bij Geyl, althans een tijdlang, sprake van een ongemakkelijke verhouding tussen zijn liberalisme en zijn nationalisme. Anders dan de negentiende-eeuwse liberale historici is Geyl niet altijd in staat geweest liberalisme en nationalisme te combineren. Zijn liberalisme was een tijdlang te radicaal, zijn nationalisme was vooral te expansief om een vruchtbare synthese van beide tot stand te brengen. Het zal blijken dat Geyl, als zijn coöperatie met het Vlaamse nationalisme het meest intensief is, het verst verwijderd was van de liberale idealen. Na zijn breuk met het extremer wordende Vlaamse nationalisme zal hij een poging doen een liberaal nationalisme te ontwerpen.

Geyl was van liberaal-burgerlijke huize, politieke belangstelling heeft hij van jongs af aan gehad. Aan de Boerenoorlog, die in ons land sterke nationalistische sentimenten losmaakte en de Spoorwegstaking, zo schreef Geyl veel later, '... nam ik deel met heel mijn hart'⁴¹. Hier, in zijn gymnasiumtijd en in zijn eerste jaren als student in Leiden lag de kiem van zowel zijn liberalisme als zijn nationalisme. Zelf noemde hij zich in deze jaren wel eens socialist maar waarschijnlijk kunnen zijn politieke ideeën het meest nauwkeurig als radicaal-liberaal worden gekarakteriseerd. Geyl koos met de radicalen positie tussen aan de ene kant het burgerlijke en zelfgenoegzame liberalisme en aan de andere kant het populistische en dogmatische socialisme⁴². Er is van de ambities en de pretenties van deze radicalen bij Geyl zeker iets terug te vinden. Hij deelde met hen het bewust systeemloze, de afkeer van theoretiseren en dogmatisch denken en de opvatting

39. Geyl, *Pennestrijd*, 122; P. Geyl, *Van Bilderdijk tot Huizinga* (Utrecht, Antwerpen, 1963) 152; Geyl, *Reacties*, 38.

40. J.C. Boogman karakteriseerde Geyl als een 'reformistisch konservatief' in zijn 'Pieter Geyl, activistisch strijder en reformistisch konservatief', *Ons Erfdeel*, XVI (1973) afl. 5.

41. Geyl, *Pennestrijd*, 312.

42. Geyl, *Bilderdijk*, 192-193. Over het radicalisme zie: Kossmann, *Lage Landen*, 247 vlg.; en het standaardwerk van G. Taal, *Liberalen en radicalen in Nederland 1872-1901* (Den Haag, 1980).

dat politiek handelen realistisch, opportunistisch en pragmatisch moest zijn⁴³.

Het is niet moeilijk in te zien hoe een radicale maatschappijkritiek, die de liberalen een tekort aan sociaal verantwoordelijkheidsgevoel verweet, de bekering van Geyl tot de zaak van het Vlaamse nationalisme heeft beïnvloed⁴⁴. Bijna moeiteloos kon deze radicale kritiek op de Belgische situatie worden toegepast. Er was in Vlaanderen een Franstalige liberale bourgeoisie en er was een Nederlandstalige Vlaamse bevolking die in alle opzichten een inferieure positie innam. De Vlaamse Beweging streed voor de emancipatie van een achtergebleven volk en zij was succesvol indien zij er in slaagde de vier miljoen Vlamingen hun plaats in de Nederlandse cultuur terug te geven⁴⁵. De jonge radicaal zag hierin de mogelijkheid een zelfgenoegzame en bezadigde Nederlandse cultuur te verrijken met het frisse en jeugdige élan van het Vlaamse volk. In dit romantisch-nationalistische visioen zag Geyl een Grootnederlandse gemeenschap van alle Nederlandstaligen, die met alle verscheidenheid wezenlijk een eenheid was en zo energiek en zelfbewust weerstand kon bieden aan de corrumperende invloed die uitging van de grote volken om ons heen⁴⁶.

Zo werd het Vlaamse nationalisme het terrein van handelen waar Geyl zijn ambities en zijn behoefte aan engagement met hartstocht kon uitleven. Het was in de loop van de jaren twintig dat Geyl het prestige kreeg dat hem in staat stelde zijn rol te spelen. Dit prestige had hij uiteraard verworven door zijn historische werk. Vanuit Londen, waar hij het correspondentschap van de *NRC* had ingehuurd voor een leerstoel in de Nederlandse geschiedenis, taal- en letterkunde aan University College, lanceerde hij zijn Grootnederlandse visie op de geschiedenis van de Nederlanden. Vanuit zijn Londense 'ballingschap' overstelpte hij zijn contactpersonen uit de kringen van het Vlaamse nationalisme met brieven, voorstellen en aansporingen,¹ met gevraagde en ongevraagde adviezen. Geyl ambieerde de rol van een onafhankelijk sympathisant en deskundig adviseur. Dit was een positie boven het directe strijdgewoel van het zo oneindig geschakeerde Vlaamse nationalisme. Het was ook een positie van intellectuele superioriteit die hem in staat moest stellen de beweging in de door hem gewenste richting te beïnvloeden.

43. Zie ondermeer: Geyl, *Pennestrijd*, 332; P. Geyl, 'Ingezonden brief', *Minerva*, XXXVI (1911) afl. 2, 27-28; P. Geyl, 'De constitutionele ontwikkeling van het Britse Rijk', *De Gids*, LXXXI, deel II (1917) 516.

44. Geyl kwam in 1911 op een Vlaams studentencongres in aanraking met de Vlaamse Beweging waarvan het Vlaamse nationalisme de radicale vleugel was. Zie hierover: *Geyl en Vlaanderen*, I, de inleiding; P. Geyl, *History of the Low Countries* (Londen, 1964) 205. Over het Vlaamse nationalisme: A.W. Willemsen, *Het Vlaams-nationalisme. De geschiedenis van de jaren 1914-1941* (2e dr.; Utrecht, 1969); M. de Vroede, 'De betekenis van het Vlaams-nationalisme', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, LXXXV (1970) 337-345.

45. Geyl, *Noord en Zuid*, 9; Geyl, *Gedachte I*, 114, Geyl, *Low Countries*, 205.

46. Geyl, *Noord en Zuid*, 20, 23-25.

Onvermoeibaar en energiek heeft Geyl getracht zijn ideeën ingang te doen vinden. Hij pleitte voor realisme en pragmatisme, hij koos voor gematigdheid en tegen het alom aanwezige 'strakke doctrinarisme'⁴⁷. Het hoogtepunt van zijn interventies lag in de jaren tussen 1928 en 1933. In deze jaren heeft hij zich als nooit tevoren en nooit meer daarna met de zaak van het Vlaamse nationalisme geïdentificeerd. Samen met zijn vriend, de gematigde socialistische flamingant Vos heeft Geyl geprobeerd de nationalist in één partij te verenigen met een Federaal Statuut als programma⁴⁸. In dit statuut kreeg Vlaanderen naast Wallonië een zelfstandig bestuur, voorlopig nog binnen het Belgische staatsverband. Maar al was er de onuitgesproken wens van een volledige scheiding tussen Vlaanderen en Wallonië en al zagen de ontwerpers in het statuut een eerste stap naar een volledige Vlaamse autonomie, het lukte niet de extreme vleugel te overtuigen. Voor Geyl betekende dit een verwijdering en uiteindelijk een totale breuk met het snel radicaliserende Vlaamse nationalisme dat het liefst en wel zo snel mogelijk de Belgische staat wilde afbreken.

Geyl was in de vroege jaren dertig voor alles nationalist en tegelijkertijd een 'verbitterd liberaal'⁴⁹. Zijn kritiek op de liberale partijen in Nederland en België was dat zij geen oog hadden voor de positieve waarde van het nationalisme. Deze kritiek was in feite maatschappijkritiek. Geyl beoordeelde zijn tijd als 'te anarchistisch en individualistisch'; nodig was de erkenning van 'het beginsel van leiding geven'⁵⁰. De maatschappelijke stagnatie die hij signaleerde, was een gevolg van onderschatting van de 'geest'. Het medicijn volgde op de diagnose. Samen met zijn vrienden Gerretson en Van Eyck begon Geyl in 1930 met de uitgave van het tweemaandelijks tijdschrift *Leiding*. Het blad pretendeerde de 'vormkracht van de geest' te willen herstellen⁵¹. De redacteuren boden zich aan als leiders voor een cultuur zonder gevoel van richting. Het aanbod werd afgeslagen. Het tijdschrift, dat niet meer dan 85 abonnees wist te verwerven, werd een mislukking die twee jaargangen duurde.

Wat in *Leiding* opvalt, naast de dodelijke saaiheid, is de combinatie van nationalisme en anti-liberale maatschappijkritiek. Het nationalisme was een Grootnederlands nationalisme dat de fundamentele eenheid van de Nederlandse stam, van alle Nederlandstaligen in Nederland en België benadrukte. De maatschappijkritiek was kritiek op de liberale democratische staat en zij kwam in hoofdzaak

47. *Geyl en Vlaanderen*, I, 174. Zie de vele brieven tussen Geyl en Jacob in: *Geyl en Vlaanderen*, I.

48. Zie over deze zaak Geyls correspondentie in *Geyl en Vlaanderen*, II.

49. *Geyl en Vlaanderen*, III, 53.

50. H.G. Cannegieter, 'Interview met Pieter Geyl' in: Pieter Geyl, *Verzamelde Opstellen* (4 dln.; Utrecht, Antwerpen, 1978) I, 7.

51. *Leiding*, I, nr. 1 (1930) 1, de programmatie inleiding is door de drie heren ondertekend.

uit de koker van Gerretson, de leider van de proto-fascistische Nationale Unie⁵². Het kan zijn dat Geyl in zijn Londense jaren voor de beoordeling van de situatie in Nederland wat te veel op de informatie van zijn vriend afging. In zijn analyse van de maatschappelijke ziekteverschijnselen is de verwantschap opvallend. Zelfs laat Geyl zich ontvallen in een corporatisme of solidarisme een mogelijke remedie te zien⁵³. Dit kan er toe leiden dat hij een corporatistisch gekleurd programma voor een samenwerkingsverband met alle Vlaamse nationalisten niet afwees⁵⁴. Zeker was dit voor een deel opportunistisch, de eenheid ging Geyl voor alles. Maar dan nog verbaast het wel Geyl te zien schrijven dat het corporatisme van de fascistische 'veel aantrekkelijks' heeft⁵⁵. Uiteindelijk was dit alles toch niet meer dan een incident. Toen het er op aankwam heeft Geyl duidelijk gekozen en won de liberaal in hem het van de nationalist. Met een gevoel van teleurstelling en bitterheid zag hij hoe een Vlaams-nationalistische partij een fascistisch getint programma kreeg en hoe het Grootnederlandse ideaal door allerlei agressief-autoritair groeperingen werd geannexeerd.

Toen Geyl na 1933 autoritaire en anti-democratische ideeën bestreed, deed hij dit door te verwijzen naar de eeuwenoude Nederlandse tradities. En toen Geyl na 1933 de doctrines van het fascisme en nationaal-socialisme op compromisloze wijze bekritiseerde, was dit een liberale kritiek⁵⁶. Het centrale leerstuk van deze beide ideologieën, zo betoogde Geyl, was de totale onderwerping van het individu aan de staat. Hij constateerde dat in een streven naar radicale veranderingen, traditie en geschiedenis werden genegeerd. Geyl beseftte dat het zaak was duidelijk partij te kiezen. Hij heeft overwogen zich bij de SDAP aan te sluiten omdat hij in deze partij de erfgenaam zag van het 'goede idealistische-democratische liberalisme'⁵⁷. Hij deed het ten slotte niet. De partij was voor Geyl nog te zeer pacifistisch ingesteld en had nog te weinig begrip voor de waarde van het nationalisme⁵⁸. Want ook na 1933 bleef Geyl met overtuiging een vorm van nationalisme verdedigen. Zijn nationalisme uit de late jaren dertig was bescheidener, meer cultureel en minder politiek gericht en was gemakkelijker dan voorheen met een liberale politieke visie te combineren.

Geyl heeft beseft dat het nationalisme een besmette ideologie was geworden. In

52. Zie over de Nationale Unie en Gerretson: A.A. de Jonge, *Crisis en kritiek der democratie* (Assen, 1968) 94 vlg., 146 vlg.

53. *Gerretson-Geyl*, II, 310, 282-284.

54. *Geyl en Vlaanderen*, II, 46-47, 59-60, 83-84, 137.

55. *Geyl en Vlaanderen*, III, 23.

56. Zie Geyl, *Stam*, II, 5; en de vele brieven in *Geyl en Vlaanderen*, III, die Geyl richtte aan de Vlaamse leiders in de jaren 1934 en 1935.

57. *Geyl en Vlaanderen*, III, 125, zie ook 123-129. Geyl aan Bartstra, 12-8-1936, Universiteitsbibliotheek Utrecht. Collectie Geyl.

58. Geyl en Bartstra, 22-2-1939; Geyl, *Studies en strijdschriften*, 503; Geyl, *Pennestrijd*, 340.

de jaren twintig had hij zijn nationalisme vorm gegeven in soms agressieve en altijd polemische artikelen, die echter niet altijd even nauwkeurig waren. Na 1933 kwam het aan op ondubbelzinnigheid, rechtvaardiging en verdediging. Dit betekende als vanzelf een verschuiving van accenten en een revisie. Deze revisie voltrok zich langs twee lijnen. Ten eerste interpreteerde Geyl, sterker dan in de jaren twintig, het nationalisme als een cultureel verschijnsel. In de 'cultuurtraditie' zag hij 'de ware scheppende kracht in de geschiedenis'⁵⁹. Dit cultureel nationalisme was voor Geyl tegengesteld en vijandig aan het 'staatsnationalisme', dat zijn kracht vond in het streven naar een nationale staat⁶⁰. Wat verdween was de politieke dimensie van het nationalisme en hiermee ook elke verwijzing naar een herstel van de stameenheid in de Nederlanden.

Nog op een andere manier heeft Geyl getracht het nationalisme van virulentie te ontdoen. Niet langer was de natie de eerste en enige gemeenschap die aanspraak kon maken op de uiterste loyaliteit van het individu. Een ieder die zich beschaafd wenste te noemen zou moeten erkennen dat Europa een 'morele eenheid' was⁶¹. Dit betekende voor Geyl een erkenning van de noodzaak tradities te handhaven en begrip voor '... de waarde van de oude overgeleverde vormen waarin wij leven'⁶². Geyl heeft in de jaren dertig de 'vitaliteit van de Westerse beschaving' ontdekt en de bedoeling was duidelijk. De nationalistische ideologie mocht dan relativistische implicaties hebben en mocht aan elke natie een eigen en uniek systeem van waarden en overtuigingen toekennen, de tradities van de Europese beschaving waren een demarcatielijn die niet overschreden mocht worden. Met deze cruciale beperking van de autonomie van de natie was het mogelijk elke vorm van radicaal nationalisme buiten de Europese traditie te plaatsen en zo te veroordelen.

In twee inaugurele redevoeringen is Geyls revisie van het nationalisme te volgen. In zijn *Vaderlandsche gemeenschap in historisch perspectief* uit 1936 moest Geyl voor zijn gevoel een deel van zijn Utrechtse gehoor ervan overtuigen dat hij met zijn Grootnederlandse nationalisme niet bij de NSB thuis hoorde⁶³. Hij betoogde dat de natie een 'natuurlijk historisch kader' was en één van de 'wezenlijkste geleidingen van de mensheid'⁶⁴. Maar tegelijkertijd waarschuwde hij voor het isolement van de natie; te behoren tot verschillende naties betekende 'geen wezens-

59. P. Geyl, 'Duits en Diets' in: *Nederlandsche Historiebladen*, I (1938) 195; en het antwoord van Geyl aan De Pater in: *Nederlandsche Historiebladen*, II, nr. 4 (1940-1941) 134.

60. Geyl, *Kernproblemen*, 18.

61. *Gerretson-Geyl*, III, 304-305.

62. *Ibidem*.

63. Zie Geyl, *Pennestrijd*, 332-333.

64. P. Geyl, *Vaderlandsche gemeenschap in historisch perspectief* (Inaugurele rede Utrecht; Santpoort, 1936) 6.

scheiding tussen de mensen⁶⁵. Op grond hiervan veroordeelde Geyl de nationalistische theorieën van het fascisme en het nationaal-socialisme. Beide stelsels waren een bedreiging voor de fundamentele eenheid van de Westerse cultuur; de één annexeerde de natie ten behoeve van de staat, zocht in de belangen van de staat de hoogst ethische maatstaf; de ander zag in de natie het produkt van een tot overheersen uitverkoren Germaans ras.

Twee jaar later zette Geyl zijn betoog voort in zijn *Het nationalisme als factor in de moderne Europese geschiedenis*. Hij maakte nu een scherp onderscheid tussen het radicale nationalisme en het democratische en liberale nationalisme. Het radicale nationalisme, dat de staat zag 'als de hoogste uitdrukking van de natie', had met de essentie van het nationalisme weinig te maken⁶⁶. In feite was dit nationalisme een gevaarlijke afwijking ontstaan in uitzonderlijke historische omstandigheden. Het vroeg-negentiende-eeuwse nationalisme daarentegen had zich tegen de staat en de vorst gekeerd, het had de democratie gezocht. Dit nationalisme was liberaal en droomde van een Europa van vrije naties. Helaas bleek in 1848 dat het ook niet veel meer was dan een droom. In de jaren daarna eiste het nationalisme in zijn meest gevaarlijke variant alle aandacht op. Maar Geyl bleef optimistisch. Nog was het oude liberale nationalisme:

dat zich zelf in zijn opkomst als organisch verbonden met vrijheid en als een noodzakelijke grondslag voor vreedzame internationale samenwerking beschouwde

niet volledig verdwenen⁶⁷. Opmerkelijk genoeg was nu, in 1938, voor Geyl het Belgische voorbeeld hoopgevend. Want wat dit land tot voorbeeld maakte, was het streven van twee nationaliteiten in één staat samen te leven. Een betere ontkenning van het Grootnederlandse ideaal was niet mogelijk. Wat, in een allesbehalve sluitend betoog, van Geyls Grootnederlandse nationalisme overbleef, was een liberaal-nationaal gevoel dat de bestaande grenzen accepteerde en trots herinnerde aan de eeuwenoude kwaliteiten van de Nederlandse en de Europese cultuur⁶⁸.

Geyls intellectuele constitutie wordt in zekere zin gekenmerkt door een zelfverzekerd vasthouden aan eenmaal ingenomen standpunten. Hij is wel eens geneigd de aarzelende, de bescheiden zoekende en onzekere intellectueel gebrek aan principes of ronduit zwakheid te verwijten. Als bij hemzelf van een ontwikkeling in

65. *Ibidem*.

66. P. Geyl, *Het nationalisme als factor in de moderne Europese geschiedenis* (Inaugurale rede Handelshogeschool Rotterdam; Santpoort, 1938) 13 alsmede 9, 22, 24.

67. *Ibidem*, 22-23.

68. Zie bijvoorbeeld Geyl, *Studies en strijdschriften*, 437; Geyl, *Stam*, II, 5; *Geyl en Vlaanderen*, III, 76-77.

zijn ideeën sprake was, dan was dit meer dan iets anders het gevolg van de steeds duidelijker wordende half-bewuste dichotomie tussen zijn liberalisme en zijn loyaliteit aan de zaak van het Vlaamse nationalisme. Een jeugdig radicaal-liberalisme deed hem in het Vlaamse nationalisme een poging tot emancipatie van een achtergebleven volk zien. Geyl was nationalist geworden. Maar naarmate zijn nationalisme bewuster werd, verminderde zijn radicalisme. Het nationalisme leerde hem 'dat conservatisme niet noodzakelijk een kenmerk van den duivel is'; het leerde hem ook dat '... traditie onmisbaar voor nationale actie' was⁶⁹. De jaren rond 1930 waren voor Geyl jaren van conflict tussen zijn nationalisme en zijn liberalisme. Daarna was hij liberaal genoeg om zich af te keren van de besmet geraakte nationalistische ideologie en van het Vlaamse nationalisme. Wat overbleef, was een liberale vorm van vaderlandsliefde.

Toen Geyl voor een Nederlands historicus een eerste taak zag in '... de herinnering aan Nederlandse daden en Nederlandse gedachten te onderhouden', verschilde hij niet veel van zijn negentiende-eeuwse voorgangers⁷⁰. De historicus kon, zo stelde Geyl, zijn vaderland dienen door zijn werk te doen in het besef dat het verleden '... een onuitputtelijk vergaarbekken van levenwekkende krachten voor het heden' was⁷¹. Zo werd niet alleen het bestaansrecht, maar ook de overlevingskans van de natie in zekere zin bepaald door de mate waarin de lotgevallen van vroegere generaties inspirerend konden werken. Het wordt niet met zoveel woorden gezegd, maar de implicatie is duidelijk. De historicus zou, als hij met zijn werk meer beoogde dan alleen een vrijblijvende en erudiete exploratie van het verleden, actief moeten zijn in de nationale historiografische traditie. Hij zou zich moeten beperken tot de vaderlandse geschiedenis, hij deed er goed aan zijn primaire historische aandrift te veredelen en te versterken door zich in dienst te stellen van zijn natie.

Was het voor Geyl vanzelfsprekend dat politieke opvattingen en individuele preoccupaties het zicht op het verleden voor een deel bepaalden⁷², het omgekeerde was ook waar. De resultaten van het historisch onderzoek waren van invloed op het maatschappelijke en politieke leven. De geschiedenis was, althans in potentie, een 'gids'⁷³. Helaas echter namen veel historici hun taak niet ernstig genoeg en aanvaardden zij klakkeloos de vooroordelen van hun tijd. Geyl verweet zijn voorgangers dat zij:

69. *Gerretson-Geyl*, I, 290; II, 205. Zie *Geyl en Vlaanderen*, II, 316.

70. *Geyl, Vaderlandsche gemeenschap*, 10.

71. *Ibidem*.

72. *Geyl, Studies en strijdschriften*, 18; *Geyl, Gedachte II*, 174.

73. *Geyl en Vlaanderen*, I, 78.

... te kort geschoten zijn in hun taak van voorlichting en van verheldering der begrippen van ons volk omtrent zijn eigen wezen en oorsprong⁷⁴.

Hij verweet hun de kritiekloze aanvaarding van de Nederlandse staat en een zelfgenoegzame tevredenheid met een nationaliteitsbesef dat Kleinnederlands en protestants was. Dit nu was niet langer voldoende. De emancipatie van het katholieke deel van de Nederlandse bevolking, maar vooral de groeiende betekenis van de Vlaamse Beweging waren verantwoordelijk voor 'een crisis bijna, in het Nederlandsch nationaliteitsgevoel, in de ondergrond van ons politiek en cultuurleven'⁷⁵. Geyl zag in een herziening van het historisch inzicht een oplossing voor deze crisis. Hij beschouwde het als een 'wetenschappelijke' en een 'nationale plicht':

... de lijnen uit te stippelen waarlangs die herziening zou kunnen geschieden voor zoveel het 't centrale probleem van de verhouding der twee delen van de Nederlandsche stam betreft'⁷⁶.

Zijn ambitie was het een 'Grootnederlandse vernieuwing van ons nationaal besef tot stand te brengen'⁷⁷.

Dit alles is natuurlijk zuiver theorie en niet zonder retoriek geformuleerd. Het herinnert er nog eens aan dat Geyl zijn ideeën had ontwikkeld in scherp geformuleerde en vooral polemische artikelen. Duidelijk wordt wel hoeveel belang Geyl hechtte aan de maatschappelijke functie van de historicus en hoe zeer hij de geschiedenis pragmatisch opvatte. De vernieuwing van ons nationaal besef en de vitalisering van onze cultuur zouden tot stand komen, als katholieken en Vlamingen zich gebonden wisten aan gemeenschappelijke Nederlandse tradities. Concreet betekende dit een nieuwe historische interpretatie van het vaderlands verleden; een afrekening met de mythe die in Nederland een protestantse natie zag en de erkenning van Vlaanderen als een bij uitstek Nederlands gewest. Het cruciale moment in onze geschiedenis was voor Geyl de scheuring van de Nederlanden in de Tachtigjarige oorlog, toen door zuiver militaire oorzaken de aansluiting van de Nederlandstalige gewesten Vlaanderen en Brabant bij het onafhankelijke Noorden, niet tot stand was gekomen. Hij heeft deze gebeurtenis als een calamiteit geïnterpreteerd en hij gaf hiermee de vaderlandse geschiedenis een tragisch en het nationaal besef een gekwetst karakter. Zeker, deze visie is in historisch opzicht origineel en vruchtbaar gebleken, maar een vernieuwing van het nationaal

74. Geyl, *Gedachte II*, 130.

75. Geyl, *Gedachte I*, 138.

76. *Ibidem*.

77. Cannegieter, 'Interview met Pieter Geyl', 7. Zie ook *Leiding*, I, nr. 1 (1930) 4-5.

besef is uitgebleven. De gemiddelde Nederlander heeft zich nooit om het lot van Vlaanderen bekommerd, de gemiddelde Vlaming voelde weinig voor het Vlaamse nationalisme en bleef trouw aan de Belgisch staat. In Nederland en België werd de scheuring door bijna niemand betreurd. Het door Geyl ontworpen Grootnederlandse nationaal gevoel, dat zijn kracht ontleende aan het besef als natie verdeeld te zijn, was even kunstmatig als hypothetisch.

Het is een feit dat Geyl zijn ideeën over de Nederlandse geschiedenis scherp onderscheidde van die van zijn voorgangers en collega's. Waar dat mogelijk was, bestreed Geyl het orangisme, de exclusief-protestantse en de Kleinnederlandse visie op ons verleden, het determinisme en het subjectivisme. Zonder twijfel heeft Geyl hiermee belangrijk historisch werk verricht. Desondanks is het de vraag of Geyls ambitie niet veel verder reikte. Zijn geschiedschrijving was altijd ook een poging de veel bredere publieke opinie te beïnvloeden. Wat zijn poging een vitaal nationalisme te ontwerpen vóór 1940 verbindt met zijn strijd tegen de ondergangsprefeten en tegen het pessimisme en defaitisme na 1945, is een in wezen negentiende-eeuwse opvatting over de taak van de historicus en de rol van de historische wetenschap in de maatschappij. De historische wetenschap genoot in de negentiende eeuw een ongekend prestige. Nooit eerder en nooit meer daarna werd zoveel verwacht van de wetenschappelijke bestudering van het verleden. Het geleterde publiek, met zijn geloof in de wetenschap, verwachtte van de historicus politieke leiding en goede raad, objectieve kennis en onaantastbare feiten. Historische kennis was functioneel en het middel bij uitstek om de eigentijdse realiteit begrijpelijk te maken.

Zijn ambities en pretenties heeft Geyl, waarschijnlijk meer onbewust dan bewust, gebouwd op negentiende-eeuwse veronderstellingen. Niet alleen beperkte hij zich tot de in de negentiende eeuw gebruikelijke politieke en diplomatieke geschiedschrijving, ook nam hij als uitgangspunt voor zijn historisch werk de opvatting dat politiek en geschiedenis complementair waren. Zijn geschiedschrijving is op een voor de twintigste eeuw ongebruikelijk directe wijze door politieke opvattingen geïnspireerd. Deze opvattingen, een combinatie van liberalisme en nationalisme, waren bepalend voor zijn Loevesteinse, staatsgezinde beeld van de vaderlandse geschiedenis. Geyl was Loevesteiner zonder de dogmatische partijdigheid waarmee dit standpunt in de zeventiende en achttiende eeuw was verdedigd. Dit kon ook moeilijk anders, ook negentiende-eeuwse Loevesteiners als Potgieter en Bakhuizen van den Brink deelden niet zonder meer de idealen van hun voorgangers. Zij aanvaardden zonder voorbehoud het nieuwe koninkrijk en de Oranjevorsten, omdat hiermee een einde was gekomen aan het verlammeende particularisme van de Republiek. Maar evenals Potgieter en Bakhuizen en de kring rond het liberale tijdschrift *De Gids* werd Geyl geïnspireerd door de eeuwenoude Loevesteinse idealen van verlicht bestuur, individualisme en vrij-

heid; met hen deelde hij zijn geloof in nationale regeneratie, dat bepaald werd door de herinnering aan de glorierijke Republiek.

Geyl heeft zijn Loevesteinse standpunt voorzichtig geformuleerd en met historische argumenten verdedigd. In zijn Akademievoordracht uit 1953 *De Wittenoorlog, een pennestrijd in 1757* zien we de historicus op zijn best, in het genre dat hij zo voortreffelijk beheerste, het essay. Het betoog is rustig en genuanceerd, het contrast met de felle partijdigheid van de behandelde literatuur kan niet groter zijn. Desondanks is het evident dat Geyl zich niet tevreden stelt met een simpel resumé van standpunten. In dit historisch debat tussen orangisten en Loevesteiners zag Geyl bij de eersten: 'De hartstocht van een emotie', bij de laatsten: '... een nuchtere zin voor het historisch feit, kritisch, redelijk'⁷⁸. Geyl koos partij niet uit gemakzucht of uit onvermogen nuances te onderscheiden, hij zag het als zijn plicht de nationaal-liberale traditie te verdedigen. Omdat hij in een zinvolle historische continuïteit geloofde, kregen de conflicten uit het verleden een actuele waarde. Door te kiezen voor de Loevesteiners koos Geyl tegelijkertijd voor gematigdheid en redelijkheid, voor een democratische en tolerante maatschappij. Zijn kritiek op het orangisme en de Kleinnederlandse traditie in onze historiografie was ook een aanval op partijdigheid en dogmatisch denken; het was een kritiek op het idee van de autoritaire staat die beheerst werd door mythische voorstellingen en anti-intellectualisme.

Voor Geyl was de studie van het verleden te belangrijk, de rol van de historicus in de maatschappij te essentieel om zich te beperken tot het gelijkmoedig registreren en beoordelen van de eeuwenoude conflicten in onze geschiedenis. Zijn geschiedschrijving was belerend, oordelend en veroordelend en zocht vooral de actualiteit in het verleden. Het lijkt alsof Geyl met deze ideeën aan het einde van een lange traditie stond. Het lijkt na hem niet goed meer mogelijk de Nederlandse geschiedenis zo gepassioneerd en met zoveel engagement te bestuderen. De moderne historicus is zich waarschijnlijk beter dan Geyl bewust van de beperkingen van zijn vak; hij zal de conflicten uit het verleden minder actueel en minder door ideologische motieven bepaald zien en deze meer als historische en tijdgebonden verschijnselen bestuderen⁷⁹. Geyl heeft zijn rol als polemicus in onze historiografie gespeeld. De polemicus overdrijft of vereenvoudigt en als zijn ideeën gemeengoed worden, dan nooit in de radicale vorm waarin deze aanvankelijk geformuleerd zijn. Dat maakt de invloed van de polemicus bij uitstek tijdgebonden. Ongetwijfeld heeft zijn werk effect gehad. De nuanceringen die Geyl heeft aangebracht op ons beeld van het vaderlands verleden; het elimineren van een protestantse en Kleinnederlandse mythe; het aantasten van de Oranjelegende en

78. P. Geyl, 'De Wittenoorlog, een pennestrijd in 1757' in: *Pennestrijd*, 253; zie 250 vlg.

79. Zie bijvoorbeeld D.J. Roorda, *Partij en factie* (2e dr.; Groningen, 1978).

I.J.H. WORST

vooral de verruiming van het historisch kader door te herinneren aan de band tussen Noord en Zuid, dit alles maakt van Geyl een 'figuur' in onze historiografie. En al is het waarschijnlijk waar dat hij niet in de eerste plaats gelezen zal worden omdat hij in zijn werk een ver verleden direct aanschouwelijk heeft gemaakt, zijn met enorme ijver en scherpzinnigheid tot stand gekomen oeuvre houdt de herinnering levend aan een tijdperk waarin nog met eerbied en ontzag naar de historicus geluisterd werd.

Meer inzicht in middeleeuwse tweedracht?

RECENSIEARTIKEL DOOR B. EBELS-HOVING

H.M. Brokken, *Het ontstaan van de Hoekse en Kabeljauwse twisten* (Dissertatie Leiden, 1981; Zutphen: De Walburg Pers, 1982, 676 blz., f90,—, ISBN 906011 1192).

Bij de argeloze mediëvist, niet specifiek ter zake ingevoerd, wekt de verschijning van dit bijna 700 pagina's dikke boek in de eerste plaats spontane verbazing. Hij weet dat het hier de handelseditie betreft van een Leidse dissertatie en beseft dus dat dit boek niet louter de samenvatting van een stand van onderzoek kan zijn, dat het integendeel nieuwe gegevens en waarschijnlijk daardoor ook nieuwe visies zal bevatten. Dat zóveel nieuws te zeggen valt op het schijnbaar zo vertrouwde, misschien zelfs wat platgetreden terrein van het ontstaan van de Hoekse en Kabeljauwse twisten is op het eerste gezicht al een verrassing. Was het dan niet zo, dat hoe's en waarom's hier in grote lijnen wel vaststonden? Is hier een groot werk van ondergraving en reconstructie geschied? Met meer dan gewone nieuwsgierigheid zet hij zich tot lezen. Daarbij kan hij zich uiteraard niet los maken van enkele algemene noties. Het overgeleverde beeld en de wordingsgeschiedenis daarvan zien er ongeveer als volgt uit.

De Hoekse en Kabeljauwse twisten ontstonden doordat een bepaalde adellijke *clan*, de Duvenvoordse, zich in toenemende mate had weten te verzekeren van 's graven gunst en daar materieel zeer wél bij was gevaren, hetgeen de *outsiders* tesamen dreef in een verbond, dat later het Kabeljauwse genoemd zou worden. Stichter van de clan was Willem Snickerieme, bastaard van een jongere tak van het geslacht Wassenaar, raadgever en geldschietter van de 'goede' graaf Willem III. Deze Duvenvoorde, aanvoerder van de *insiders*, had regeringsmacht en grafelijk vertrouwen gebruikt voor het verzamelen van een enorm persoonlijk vermogen. Dat zijn positie, zijn bezit, zijn aanhang een rol speelden in het uitbreken van het conflict was al in 1817 opgemerkt door J.C. de Jonge; werkelijk erkend werd die rol evenwel pas langzamerhand, met name door de studies van Cuvelier in 1921 en van H.J. Smit in 1932'. Zo werd de invloed van de 'Duvenvoordse clan' tot een vaststaand gegeven. De nadruk op die invloed betekende evenwel niet dat daarmee de politieke context waarin de twisten ontstonden werd verwaarloosd: deze was en bleef voor de diverse onderzoekers een bepalende factor. Nooit is eraan getwijfeld dat de onrust en onzekerheid na het plotselinge sneuvelen van Willem IV, tijdens het verbeiderschap van Willem V, en vooral tijdens diens geruzie met zijn moeder Margareta een geschikt klimaat vormden voor het werkelijke *uitbarsten* van latente ontevredenheid onder diegenen die zich politiek en persoonlijk buitengesloten voelden.

Tot zover het geaccepteerde beeld. Natuurlijk bevatte dat meer dan deze ruwe schets aangeeft. Dat de steden en zelfs de plattelandsbevolking een rol hebben gespeeld in deze politiek bepaalde adels-veten is steeds ingezien. Jansen kon in 1966 de volgende samenvatting

1. J.C. de Jonge, *Verhandeling over den oorsprong der Hoeksche en Kabeljauwsche twisten, ontleend uit echte, meest onbekende gedenkstukken* (Leiden, 1817); J. Cuvelier, *Les origines de la fortune de la maison d'Orange-Nassau. Contribution a l'histoire du capitalisme au moyen age* (Brussel, 1921); H.J. Smit, 'Het begin der regeering der Henegouwsche graven, 1299-1320', *Bijdragen voorgeschiedenis en oudheidkunde*, 7e reeks, II (1932) 29-71.